

> Retouradres Postbus 20701 2500 ES Den Haag

President van de Algemene Rekenkamer
Postbus 20015
2500 CA Den Haag

Ministerie van Defensie

Plein 4
MPC 58 B
Postbus 20701
2500 ES Den Haag
www.defensie.nl

Datum 8 december 2015
Betreft Reactie op monitoringsrapport Vervanging F-16

Onze referentie

BS2015021404

*Bij beantwoording datum,
onze referentie en betreft
vermelden.*

Geachte heer Visser,

Op 19 november jl. heeft u mij het conceptrapport Monitoring Vervanging F-16 / Verwerving F-35 toegestuurd, waarvoor mijn dank. Hierbij bied ik u de bestuurlijke reactie aan.

In uw brief gaat u in op het lastige vraagstuk van de onzekere koersontwikkeling van de dollar ten opzichte van de euro. In dat kader schenkt u aandacht aan het moment waarop dit risico zich manifesteert en het instrumentarium om hieraan het hoofd te bieden. Ook legt u de relatie met een volgend kabinet. Ten slotte doet u de suggestie om in de toekomst explicieter te zijn over de scenario's, mogelijkheden en oplossingsrichtingen. Mijn reactie gaat op al deze elementen in.

Koersonzekerheid en instrumentarium

U constateert terecht dat het onmogelijk is om te voorspellen hoe de euro-dollar koers zich in de komende jaren zal ontwikkelen. Sinds vorig jaar is de waarde van de euro ten opzichte van de dollar zo'n 16 procent verslechterd¹. Dit is terug te zien in de ramingen van het project en u wijst met recht op de onzekerheid die daarmee gepaard gaat.

U constateert voorts dat het kabinet op verschillende momenten verplichtingen zal aangaan voor de verwerving van de F-35. Dit is conform gemeld in de defensiebegroting 2016 en de voortgangsrapportage Verwerving F-35 van 15 september jl. De mogelijke wisselkoerstepenvaller - ten opzichte van de raming van vorig jaar - raamt u tot 30 juni 2017 op € 113 miljoen euro (\$1 = € 0,8850). De koers die geldt op het moment dat Defensie de verplichtingen vastlegt, is bepalend voor het uiteindelijke wisselkoerseffect dat optreedt. Defensie sluit na het aangaan van een verplichting valutatermijncontracten en voert de betalingen vervolgens uit in de jaren 2016 tot en met 2020.

U schetst de beperkingen van het instrumentarium om het dollarrisico te minimaliseren. In dat kader wijst u uitvoerig op het instrument van de

---

¹ op grond van de plandollarkoers

valutatermijncontracten. U merkt op dat zo'n contract het beste op een gunstig moment kan worden gesloten. Of de koers op enig moment gunstig of ongunstig is, kan echter alleen achteraf worden beoordeeld. Defensie volgt de richtlijnen van het ministerie van Financiën en die laten speculatie niet toe. Defensie zal daarom een dergelijk contract sluiten zodra zij een verplichting aangaat. Tot dat moment is er inderdaad sprake van onzekerheid. De voortgangsrapportage die Defensie ieder jaar met Prinsjesdag publiceert, bevat steeds de actuele kostenramingen.

Er zijn uiteraard andere mogelijkheden om een wisselkoerstegenvaller op te vangen, hoewel ook die beperkingen kennen. Zo worden de toestellen in verschillende tranches over een reeks van jaren aangeschaft, verplicht en betaald. Het is mogelijk keuzes te maken in de verdeling van de aantallen toestellen per jaar. Defensie houdt mede daarom op dit moment de invoerreeks nog eens tegen het licht. Ook kunnen de kosten nog dalen, onder meer vanwege het *block buy* initiatief, waaraan het *F-35 Joint Program Office (JPO)* thans werkt. Zodra meer details bekend zijn, informeer ik de Tweede Kamer. Voorzichtigheidshalve gaat de risicoanalyse in de voortgangsrapportage er overigens van uit dat er geen kostendalingen zullen optreden. Ten slotte kan een vrijval vanuit de risicoreservering (in de voortgangsrapportage geschat op € 257,7 miljoen) worden ingezet. De kaders zoals die eerder door dit kabinet en met de Kamer zijn afgesproken, zijn daarbij leidend.

U suggereert mij de Tweede Kamer explicieter te informeren over scenario's, de mogelijkheden om die het hoofd te bieden en de richting van eventuele oplossingen. Dergelijke scenario's zouden dan echter wel berusten op tal van arbitraire veronderstellingen. Bijvoorbeeld over de ontwikkeling van de wisselkoers, de kostenontwikkeling en de mogelijke vrijval van de risicoreservering. Dit zal onzekere en daarmee weinig bruikbare uitkomsten opleveren. Zoals gezegd, zijn de mogelijkheden om het valutarisico het hoofd te bieden beperkt, maar de richting waarin de oplossingen vooralsnog moeten worden gezocht is hierboven geschetst. Zoals eerder geschreven acht het kabinet het onverstandig om op dit moment het budget aan de raming aan te passen. Dit zou abrupte, ingrijpende maatregelen vergen, terwijl het onzeker is of die uiteindelijk nodig zullen zijn. Vanzelfsprekend volgt het kabinet de ontwikkelingen op de voet. De Kamer wordt daarover op de hoogte gehouden met de voortgangsrapportages.

Tot slot

Het afgelopen jaar is pijnlijk duidelijk geworden dat een stijging van de dollarkoers een groot effect heeft op kostenramingen in de defensiebegroting. Dat geldt niet alleen voor de verwerving van de F-35, maar ook voor tal van andere investeringsprojecten en de exploitatie. De Studiegroep Begrotingsruimte buigt zich hierover. Vooruitlopend op de bevindingen van de Studiegroep bekijkt Defensie met het Ministerie van Financiën hoe er binnen de huidige systematiek meer rust in het planproces kan worden gebracht. Ten tijde van de Voorjaarsnota 2016 wordt u over de resultaten geïnformeerd.

Ik ben u erkentelijk voor uw observaties en de aandachtspunten die u onder mijn aandacht hebt gebracht. Dit is van belang voor de verdere uitvoering van dit belangrijke project. Het weerbarstige en complexe valutavraagstuk heeft mijn volle aandacht. Ik hecht zeer aan uw adviezen in dezen.

DE MINISTER VAN DEFENSIE

J.A. Hennis-Plasschaert